

A hitelkockázatok tőkekövetelménye szabályozásának múltja, jelene és fejlesztésének lehetőségei

Kovács György¹

Az elmúlt évtized magyarországi bankszabályozási gyakorlata folyamatos változásokon ment át, melynek keretében a pénzügyi, majd a hitelintézeti törvény és a kapcsolódó alacsonyabb szintű jogszabályok megpróbálták a szabályokat egyrészt a bankrendszer működési tapasztalatainak tükrében, másrészt a nemzetközi szabályozás követelményeinek megfelelően kialakítani. A nemzetközi és így a magyar szabályozás egyik kulcseleme lett a tőkekövetelmények megállapítására vonatkozó ajánlások, rendeletek köre, így az elhíresült 8 százalékos tőkemegfelelési mutató, amely az elmúlt 12 évben igen nagy nemzetközi karriert futott be. Jelen tanulmányban megkíséreljük bemutatni elsősorban a hitelkockázatok tőkekövetelményével kapcsolatos magyarországi szabályozási gyakorlat változását, felhívva a figyelmet a jelenlegi szabályozás vonatkozásában jelentkező problémákra és a legújabb nemzetközi ajánlások tükrében néhány gondolatot fogalmazunk meg a szabályozás javítási lehetőségeit illetően.

Kulcsszavak: szavatoló tőke, hitelkockázat, tőkemegfelelés, diverzifikáció, kockázati súlyozás

1. Bevezetés

A hitelintézetek működésének prudenciális szabályozásával és a folyamatos felügyeleti ellenőrzéssel az államnak olyan keretek között kell tartania a hitelintézetek üzleti magatartását, hogy megfelelő kockázatellenőrzéssel, korlátozással és fedezetekkel kellően óvatosan járjanak el, sem magukat, sem betéteseiket, sem pedig az egész bankrendszert ne sodorják veszélybe. A szabályozás és ellenőrzés részét képezik mindazok a jogszabályok (törvények, kormány- és PM-rendeletek), illetve ezek betartásának ellenőrzése, melyek a hitelintézetek által felvállalt kockázatok a tőkeel látottsággal összhangban álló szinten tartásának biztosítását szolgálják. A szabályozás és ellenőrzés három főbb területét lehet – a tőkekövetelmény kérdésével is összefüggésben – elkülöníteni:

¹ Kovács György, egyetemi tanársegéd, Ph.D. hallgató, SZTE Gazdaságtudományi Kar Pénzügytani Tanszék (Szeged)

A tanulmány lezárva 2001. őszén.

A tanulmány az OTKA T38432 számú „Globalizáció és pénzügypolitikai alternatívák” című kutatás keretében készült.

1. a hitelintézet alapítási, illetve működési engedélye megszerzésének feltételei,
2. a tőkére, tartalékok képzésére, kockázatvállalásra, eszközök koncentrációjára, likviditás fenntartására stb. vonatkozó külső – törvényi, rendeleti – előírások,
3. a hitelintézetek belső kockázatkezelési és ellenőrzési rendszerének tökéletesítésére irányuló szabályozás.

2. Hitelezési kockázat és tőke

A hitelintézetek által vállalt kockázatok elfogadható szinten tartásának fontos tényezője a *tőkekövetelmények* meghatározása. A tőke ugyanis sok funkcióval bír: szerepet játszik a bank által elszenvedett veszteségek rendezésében, hozzájárul a betétesek biztonságának növeléséhez, s minél magasabb értéke, annál inkább érdeke fűződik a tulajdonosnak a biztonságos működés fenntartásához. A hitelezési kockázatok és a tőke kapcsolata vonatkozásában e kockázatok két csoportját kell elkülönítenünk.

1. *Várható kockázat*: az egyes adóscsoportokra jellemző, korábbi időszakokban megfigyelt hitelezési veszteség. E kockázati elem könnyen számszerűsíthető – az egyes kockázati kategóriákba sorolt ügyfelekhez hozzárendelhető egy átlagos nemfizetési valószínűség és veszteségmegtérülési ráta, feltételezve, hogy a bankok ügyfélminősítési kategóriái stabilak és az egyes kategóriákhoz kapcsolódóan létezik a veszteségekre és megtérülésekre vonatkozó statisztika –, és ez a hitel árában, a várható veszteséget fedező kockázati felár meghatározásával érvényesíthető. E várható veszteségek fedezésére *kockázati céltartalékot* kell a bankoknak képezniük s e céltartalékképzés költségeire a kockázati felárból származó bevételeknek kell fedezetet nyújtani. 2001. január 1-től a kockázati céltartalékképzés intézményét a magyar számviteli szabályozásban az *értékvesztés* intézménye váltotta fel. Ezen szabályozásban bekövetkezett változás természetesen indokolható a bankoknál és az egyéb vállalkozásoknál alkalmazott számviteli elszámolások és értékelési eljárások egymáshoz történő közelítésével, de problémák is felvetődnek. Tekintettel arra, hogy a kockázati céltartalékok korábban a mérlegben kontraaktív tételként jelentek meg, a mérleget olvasó számára az eszközök bekerülési értéke és az elszenvedett „értékvesztés” elkülönítetten jelent meg, s ezáltal képet kapott a bank által folytatott hitelkihelyezési gyakorlat kockázatairól, veszteségeiről. A jelenleg alkalmazott értékvesztés elszámolási gyakorlat viszont csak a kihelyezések nettó – értékvesztéssel csökkentett – értékének mérlegben történő bemutatását biztosítja, ezáltal a korábban követett gyakorlathoz képest *csökken* a mérleg információtartalma.

2. *Nem várható kockázat*: a piac megrendüléséből, egy-egy ágazatot, régiót vagy a gazdaság egészét érintő recesszióból eredő veszteségek, melyek az előre kalkulált bukási valószínűségek növekedéséhez vezetnek, így a hitel árába beépített kockázati

felár nem ad védelmet ezek kivédésére. Ezen veszteségek kivédésére a bank hitelezési tevékenysége mögé allokált tőke szolgál, melynek olyan nagyságúnak kell lennie, hogy e nem várható veszteségek bekövetkezésekor is elfogadható szintűre csökkentse a bank bukásának valószínűségét.

3. A tőkekövetelményekre vonatkozó szabályozás az elmúlt évtizedben

A tőkekövetelményekkel kapcsolatos jogszabályi előírások egyrészt az alapítással, illetve a működési engedély rendelkezésre bocsátásával összefüggésben a jegyzett tőke minimális összegére, másrészt a folyamatos működés során a szavatoló tőke, valamint a tőkemegfelelési mutató szintjére vonatkoznak.

A *jegyzett tőke* minimális összegére vonatkozó szabályozás az 1991. évi LXIX. törvény, tehát a pénzügyi törvény bevezetésétől 1996 végéig nem változott: a kereskedelmi bankok esetében 1 milliárd, szakosított pénzügyi intézet és befektetési bank vonatkozásában 500 millió, takarékpénztárak, illetve hitelszövetkezeteknél pedig 50 – betétvédelmi alapon vállalt tagság esetén pedig 25 – millió forintban került meghatározásra. 1997-től a hitelintézeti törvény – 1996. évi CXII. törvény – bevezetésével jelentősen emelkedtek a tőkekövetelmények, így bankok esetében 2 milliárd, szakosított hitelintézetek vonatkozásában külön törvény alapján minimálisan 1 milliárd, szövetkezeti hitelintézetek esetében pedig – 2003. december 31-ig lépcsőzetesen emelkedve – 100 millió forintra. Ugyanakkor a tőke rendelkezésre bocsátásával kapcsolatos szabályok fokozatosan szigorodtak. Az 1991-es pénzügyi törvény még csak azt rögzítette, hogy a jegyzett tőkében a készpénzhányadnak el kell érnie az 50 százalékot, de az nem került szabályozásra, hogy a tevékenység megkezdése előtt a jegyzett tőke mekkora hányadát kell befizetni. A törvény 1993-ban bekövetkezett módosítása során rögzítésre került, hogy a jegyzett tőkét teljes egészében készpénzben kell teljesíteni, s ennek 50 százalékát a tevékenység megkezdése előtt be is kell fizetni. Az 1996-ban elfogadott hitelintézeti törvény hatályba lépését követően az alapítási engedély kiadásához a jegyzett tőke 50, a működési engedély kiadásához 100 százaléka készpénzben történő befizetése szükséges. Tehát bár a minimális jegyzett tőke értéke igen sokáig állandó maradt, a rendelkezésre bocsátás módjára vonatkozó szabályok szigorításával a hitelintézetekkel szembeni követelmények fokozatosan emelkedtek, megakadályozandó a nem kellő nagyságrendű tőkével rendelkező bankok piacra engedésével az ügyfelek, a betétesek érdekeinek s az egész bankrendszer működésének veszélyeztetését.

A tőkekövetelmények szabályozásának másik kulcselemét a *tőkemegfelelési mutatóra* vonatkozó előírások jelentik. A mutató számítási módszere szoros kapcsolatban áll a hitelkockázatok korábban bemutatott két komponensével: a nevezőben a kockázattal súlyozott hitel- (illetve mérlegen belüli eszköz és mérlegen kívüli tétel) állomány kockázati céltartalékkal, valamint értékvesztéssel csökkentett összege jelenik meg, így a kockázatosított összeg a kamatfelár terhére megképzett céltartalékkal

(értékvesztéssel) csökkentett hitelállomány, tehát a várható visszafizetési kockázatot már nem tartalmazó összeg. Ezen összeg mögé állít a mutató 8 százalékos tőkekövetelményt a szavatoló tőke számlálóban történő szerepeltetésével. Ezen tőkekövetelmény azt juttatja kifejezésre, hogy a bank működése akkor tekinthető biztonságosnak, ha a várható veszteségeinek fedezésére szolgáló tartalékainak megképzése után a tartalékokkal csökkentett hitelállomány minimum 8 százalékának megfelelő tőkével rendelkezik. A *Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság* (továbbiakban Bizottság) – melynek keretei között folyik a nemzetközi bankszabályozási tevékenység 1975 óta a G-10 országok (Belgium, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Japán, Kanada, Luxemburg, Németország, Svédország) jegybankelnökeinek megállapodása alapján, azóta természetesen szélesebb országhálóra kiterjedően – 1988-ban adta ki a tőke megfelelési mutatóra vonatkozó egyezményt (BC 1988), mely a tőkekövetelményt a bankok kockázattal súlyozott eszközeinek 8 százalékában határozta meg. A Bizottság e mértéket tapasztalati adatokból kiindulva állapította meg, ugyanis a G-10 országok adatai alapján végzett vizsgálatok szerint a 80-as években még nagyobb gazdasági recesszió esetén sem haladta meg a nem várható hitelezési kockázat a 8 százalékos mértéket, így a hitelezési tevékenység mögé allokált minimálisan 8 százaléknyi tőke kellő védelmet nyújt a nem várható, de esetlegesen bekövetkező veszteségekkel szemben. E tőkekövetelmény a 89/647 sz. direktíva elfogadásával az európai uniós szabályozásnak is részévé vált, s ma már mintegy 100 ország nemzeti szabályozásának is részét képezi. Magyarországon az 1991-ben elfogadott pénzügyi törvény emelte be a prudenciális szabályozásba a 8 százalékos tőkekövetelményt, a szabályozás ugyanakkor kétszintű: a pénzügyi – illetve 1997-től hitelintézeti – törvény írja elő, hogy a bankoknak az általuk vállalt kockázatnak megfelelő nagyságú szavatoló tőkével és minimum 8 százalékos tőke megfelelési mutatóval kell rendelkezniük, s határozza meg a szavatoló tőke egyes elemeit és számításának módját, a mutató számításának részletes szabályai – különös tekintettel az eszközelemek és mérlegen kívüli tételek súlyozására – viszont rendeleti úton kerültek meghatározásra, korábban bankfelügyeleti rendelkezések, 1997 után pénzügyminiszteri rendelet útján.

A szavatoló tőkére vonatkozó 1991-es törvényi szabályozás az alapvető tőkeelemek közé csak a jegyzett tőkét, a tőketartalékot, az eredménytartalékot és a mérleg szerinti eredményt, míg a járulékos tőkeelemek közé az általános tartalékot és az alárendelt kölcsöntőkét sorolta. Az 1993-as törvénymódosítás során az általános tartalék átsorolásra került az alapvető tőkeelemek közé és szigorították az alárendelt kölcsöntőke szavatoló tőkébe történő beszámíthatóságának szabályait. Az 1997-ben hatályba lépő hitelintézeti törvény az alapvető tőkeelemek vonatkozásában az évközi eredmény figyelembe vételének szabályait szigorította, a járulékos tőkeelemek vonatkozásában 0,45-ös szorzóval beemelte az értékelési tartalékot, rendezte a veszteségekre tényleges fedezetet nem nyújtó tételekből eredő korrekciók számítási szabályait s a járulékos és alapvető tőkeelemek értékviszonyait. Így a szabályozásra a fokozatos szigorítás irányába történő elmozdulás volt jellemző. 2001. január 1-étől a

szavatoló tőke számítási metodikájában több jelentős változás is bekövetkezett. A kereskedési könyv bevezetésével egyértelműen elkülönítésre került a kereskedési könyvben nyilvántartott piaci kockázatok, illetve a banki könyvben megjelenő hitelezési kockázatok tőkekövetelményének szabályozása. A szavatoló tőke értékének meghatározása során néhány új elem a figyelembe vehető tőkeérték növelésének irányába hatott, így a kiegészítő alárendelt kölcsöntőke és az általános kockázati céltartalék számításba vételének lehetősége, valamint az értékelési tartalék szorzójának 0,45-ről 0,7-re történő emelése. Természetesen problémaként vehető fel, hogy az általános kockázati céltartalék képzés kötelező jellegének eltörlése a bankok tőkeellátottsága csökkenésének irányába hathat. A kevésbé szigorú szabályozásra utal, hogy a pénzügyi intézményeknek nyújtott alárendelt kölcsöntőke, illetve az ezen intézményekben szerzett részesedések figyelembe vétele a szavatoló tőke értékének korrekciója során azon intézmények esetében, melyek vonatkozásában a bank befolyásoló részesedéssel nem rendelkezik, csak a szavatoló tőke 10 százalékát meghaladó együttes értéke esetén lehetséges. Az *országkockázat* és a *devizaárfolyam kockázat* tőkekövetelménye szabályozása vonatkozásában két problémára kell a figyelmet felhívni. A korábbi években ezen kockázati elemek tekintetében is a kockázati céltartalék képzés intézménye szolgált a tőkekövetelmény érvényesítésére, s tekintettel az ország-, illetve devizaárfolyam kockázati céltartaléknak az adózás előtti eredmény terhére történő képzésére, jelentős társasági adó megtakarítás jelentkezett, s így az új típusú tőkekövetelmény szabályozás mellett ezen adóhatás érvényesíthetlenségéből eredően a bankok tőkeellátottsága csökkenhet. A megelőző évek gyakorlatahoz képest – amikor a mérlegben megjelent a devizaárfolyam, illetve az országkockázati céltartalék értéke a források között – 2001-től a mérleg információ-tartalma e vonatkozásban is csökken. S végezetül az országkockázat kezelésével kapcsolatos új szabályozás vonatkozásában fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a 16/2001. PM rendelet az országkockázat tőkekövetelményének meghatározása során a 2., 3. és 4. országcsoporthoz kapcsolódó kockázatvállalásoknál csak az ún. határérték felett ír elő tőkekövetelményt, ugyanakkor az országkockázati céltartalék képzése korábban a határérték alatti kockázatvállalásokra is – természetesen alacsonyabb mértékben – kiterjedt.

A tőkemegfelelési mutató számítására vonatkozóan a 1/1992., 3/1993. és 4/1996. BAF rendelkezés, majd a 28/1998. PM rendelet határozta meg a részletes szabályokat, tulajdonképpen a mutató nevezőjére, a *korrigált mérlegfőösszeg* meghatározására vonatkozó szabályokat rögzítve. Az 1992-es szabályozás határozta meg először a mérlegen belüli eszközelemek és a mérlegen kívüli tételek kockázatmentes, alacsony, közepes, illetve teljes kockázatú kategóriába történő besorolását, ekkor még az adósok „A”, „B” és „C” zónába történő beosztása alapján. Az 1993-as BAF rendelkezés lehetővé tette a korrigált mérleg-főösszeg számításakor, a kintlévőségekre, befektetésekre, valamint mérlegen kívüli tételekre képzett kockázati céltartalék összegének levonását – hiszen további kockázat már nem fűződik azon kintlévőséghez, mely kockázati céltartalékokkal fedezett –, ugyanakkor szigorította az

ügyletekkel szembeni követelések közepes kockázatú kategóriába sorolását, leszűkítve a lakásra bejegyzett jelzáloggal fedezett és hitelezési veszteséget várhatóan nem eredményező követelésekre. A 4/1996. BAF rendelkezés egyrészt megszüntette a „C” zónát, ezáltal a korábban e csoportba sorolt országok átkerültek a „B” zóna országai közé, így egyes követelések (jegybankkal, kormányokkal, pénzintézetekkel szembeni) alacsonyabb kockázati kategóriákba kerültek, másrészt az éven belüli hitelhelyettesítő garanciákat a teljes kockázatú kategóriába sorolta át, harmadrészt szabályozta a határidős ügyletek korrigált mérleg-főösszegbe történő beszámítását, a korábbi 100 százalékos kategóriából sokkal alacsonyabb kockázatú kategóriákba besorolva. A hitelintézeti törvény a pénzügyminisztert hatalmazta fel 1997-től a tőke-megfelelési mutató számítására vonatkozó előírások rendeletben történő szabályozására, így ezt a 28/1998. PM rendelet szabályozta, mely a mérlegen kívüli tételek ügyletkockázati súlyozása vonatkozásában vezetett be további finomításokat. A tőke-megfelelési mutató számítására vonatkozó előírások változásai összességében megkönnyítették a bankok számára a tőkekövetelményeknek való megfelelést, de ez nem az óvatosság szempontjának háttérbe szorulását jeleneti, hanem csak azt, hogy ne kelljen tőkével fedezni az egyes tételeket a kockázatuk által indokoltnál nagyobb mértékben. A tőke-megfelelési mutató számítását jelenleg szabályozó – a 28/1998. PM rendeletet felváltó – 13/2001. PM rendelet a mutató számítására vonatkozó szabályokat a szavatoló tőke számítása kérdésében, illetve a 250/2000. Korm. rendelet bevezetése következtében a bankok által alkalmazott számviteli módszerek, értékelési eljárások vonatkozásában bekövetkezett változások tükrében rögzíti.

4. A tőkekövetelménnyel kapcsolatos problémák

A tőke-megfelelés jelenlegi szabályozásával kapcsolatosan az alábbi főbb problémákra kell felhívni a figyelmet.

1. Az egyes – egyébként az alkalmazott kockázati súlyozás alapján azonos kockázati kategóriába sorolt, de mégsem azonos hitelkockázatot hordozó – eszközök tőkeszükségletét nem megfelelő differenciáltsággal kezeli, így a törvényileg megkövetelt tőke (szabályozási tőke) és a veszteségek fedezéséhez, egy adott valószínűségi szint mellett szükséges tőke (közgazdaságilag szükséges tőke) értéke jelentősen *el térhet* egymástól. A tőke-megfelelési mutató például az „A” zónába tartozó – tulajdonképpen EU és OECD – országok kormányai, regionális kormányzatai, önkormányzatai és hitelintézetei felé fennálló követeléseket a 0, illetve 20 százalékos súlyozású eszközök közé sorolja, s a „B” zóna országainak kormányaival és hitelintézeteivel szemben fennálló bizonyos követeléseket is, pedig mindkét országcsoporton belül igen eltérő kockázatoságú országok jelennek meg, így az egyes kormányzatoknak és hitelintézeteknek nyújtott hitelek visszafizetési valószínűsége is igen különböző. Említésre érdemes, hogy például az országkockázat kezeléséről rendelkező 25/1998. PM rendelet az országkockázati céltartalék, illetve 2001. április 1-étől a

16/2001. PM rendelet az országkockázat tőkekövetelménye számítása szempontjából négy kategóriába sorolja az országokat, tehát a mai magyar szabályozásban is létezik differenciáltabb megközelítés. Legalább ekkora problémát jelent a vállalati hitelek egységesen a teljes kockázati súlyú kategóriába történő sorolása, hiszen egészen más a kockázata egy tőzsdén jegyzett, nemzetközi háttérrel rendelkező nagyvállalatnak és egy kisvállalkozásnak. Az eltérő kockázati eszközök – legyen szó akár vállalatról, akár külföldi kormányzatról vagy hitelintézetről – nem csak a hitelre meghatározott kockázati felár – s így a várható hitelezési kockázat –, hanem a nem várható hitelezési kockázat, tehát a tőkekövetelmény szempontjából is eltérő kezelést igényelnek. Rosszabb minősítéssel rendelkező adósok esetén ugyanis nagyobb a valószínűsége annak, hogy recesszió esetén megnő az adósokkal kapcsolatos veszteségek aránya, s minél rosszabb minősítésű kategóriáról van szó, nemcsak az átlagos veszteségráták a magasabbak, de nagyobb a veszteségek bekövetkezésének maximális értéke és szórása is, tehát a lehetséges veszteségek és az átlagos (várható) veszteségek különbsége, ami a tőkével fedezendő kockázat. E kapcsolatot jól érzékelteti például az 1998-ban nyereséges és veszteséges bankok portfóliója minőségének összehasonlítása: a rosszabb portfólióval rendelkező bankoknál a bekövetkező hitelezési veszteségek egy része a kockázati felárral már nem fedezhető, így működésük veszteségesé válik, tehát tőkevesztés következik be (1. táblázat).

1. táblázat A portfólió minőségének alakulása a veszteséges, illetve nyereséges bankoknál (1997-1998, százalék)

Minősítés	1998-ban nyereséges bankok		1998-ban veszteséges bankok	
	1997	1998	1997	1998
Problémamentes	94,5	93,3	84,0	76,8
Külön figyelandó	3,1	4,3	11,2	10,0
Átlag alatti	0,7	0,9	1,8	2,9
Kétes	0,4	0,6	1,7	5,7
Rossz	1,2	0,8	1,4	4,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ÁPTF (1998).

2. A tőkemegfelelési mutató értelmében az *egyedi hitelkockázatok* alapján kell tőkétallokálni, s nem a hitelkockázatnak kitett portfólió egésze alapján történik a tőkekövetelmény megállapítása. Ugyanakkor alacsony a valószínűsége annak, hogy a nem várható kockázatok egyidejűleg jelentkezzenek a portfólió minden eleme vonatkozásában, s így valóban ennek megfelelő tőkére legyen szükség az egyszerre bekövetkező veszteségek fedezésére. Így egy jól diverzifikált portfólió (területileg, ágazatilag vagy vállalatméret szerint) vonatkozásában ugyanolyan tőkekövetelmény kerül meghatározásra, mint egy diverzifikálatlan portfólió esetén, pedig az előbbi portfólió együttes nem várható kockázata kisebb. A *diverzifikációnak* a magyaror-

szági szabályozásban történő meg nem jelenése más oldalról is problémaként jelentkezik. Nincsenek előírások a kockázatvállalás korlátozása vonatkozásában az ágazati, területi, illetve vállalatméret szerinti koncentrációk kezelését illetően (kivéve a területi koncentrációt nemzetközi szinten értelmezve az országgkockázat kezelésére vonatkozóan), illetve a bankok belső szabályozásának körébe van utalva. A koncentráció és diverzifikáció kezelését illetően a bankok jelenlegi információszolgáltatási kötelezettsége is csak részben biztosít adatokat, így a PSZÁF részére a helyszínen kívüli ellenőrzéshez szolgáltatandó információk köréről rendelkező 35/1999. PM rendelet csak az ágazati koncentráció vonatkozásában biztosít adatszolgáltatást, illetve a kis- és középvállalkozások támogatásokból, vállalkozói hitelekkel és közbeszerzésekből való részesedésével összefüggő adatszolgáltatásról rendelkező 205/1999. kormányrendelet nyomán – gazdaságpolitikai indítatásból – a kis- és középvállalkozásoknak kihelyezett hitelállományt illetően, ugyanakkor a területi diverzifikáció vonatkozásában nem. További problémaként jelentkezik, hogy a jelenlegi tőkekövetelmény szabályozás nem terjed ki az egyes eszközökhöz nem köthető, a banki működés egészéből eredő, komplex kezelést igénylő kockázatok (kamatkockázat, működési kockázat) kezelésére.

3. A 8 százalékos tőkekövetelmény a fejlett pénz- és tőkepiacokkal rendelkező országok tapasztalati adatai alapján került meghatározásra, így kétséges, hogy a közép- és kelet-európai fejletlenebb, kevésbé stabil pénz- és tőkepiacokkal rendelkező országok bankjai számára megfelelő szintű biztonságot nyújt. Ugyanígy kétséges a 8 százalékos tőkekövetelmény elégségessége azon hitelintézetek vonatkozásában, amelyeknél a kockázatkezelési és ellenőrzési rendszerek kevésbé fejlettek. Ez a kérdés átvezet a következő problémához, a *szövetkezeti hitelintézetek* speciális tőke-megfelelési hiányosságaihoz.

4. A magyar takarékszövetkezeti szektor az egyes takarékszövetkezetek mérlegfőösszegét, saját tőkéjét tekintve a nyugat-európai országok szövetkezeti szektorai-val összehasonlítva egy korábbi fejlődési szakaszban tart. E korai fejlődési szakaszban az alacsony tőkekövetelmény és kis méret szorosan együtt kell járjon tevékenységi korlátozással például az ügyfélkör, földrajzi kiterjedtség vonatkozásában. A magyar szabályozás viszont ilyen korlátozásokat nem tartalmaz, tehát a minimális saját tőke követelmény túl alacsony a végezhető tevékenységi körhöz képest. Az abszolút tőkekövetelmény alacsony szintje mellett a tőkemegfelelési mutató vonatkozásában is problémák adódnak: a takarékszövetkezetekre vonatkozóan kevésbé szigorú személyi és tárgyi feltételek érvényesek, például a belső ellenőrzésre vonatkozóan, a hitelkockázat-kezelési rendszerek kevésbé fejlettek, a szétaprózott tulajdonforma is nehezíti a menedzsment ellenőrzését, így kétséges a 8 százalékos relatív tőkekövetelmény elégségessége. Jól szemlélteti ezt a takarékszövetkezetek portfóliója minőségi összetétele is a bankok hasonló adataival összehasonlítva, ami a korábbiakban kifejtetteknek megfelelően szintén a nem várható kockázatok növekedésének irányába hat (2. táblázat).

A hitelportfólió diverzifikáltsága vonatkozásában a takarékszövetkezeteknél mind ágazati, mind vállalatméret szerint *alacsonyabb szintű diverzifikáció* jellemző, mint a bankok esetében (jellemzően mezőgazdasági és kereskedelmi, illetve kisebb méretű vállalkozásokra összpontosul a szövetkezetek hitelezési tevékenysége), s területi vonatkozásban sem jellemző a takarékszövetkezetek tevékenységének országos hatóköre, így ezen alacsonyabb mértékű diverzifikáltság szintén kockázatonövekedését és ezáltal magasabb relatív tőkekövetelményt von maga után.

2. táblázat A portfólió minőségének alakulása a bankok és a takarékszövetkezetek vonatkozásában (1997-2001, százalék)

Minősítés	Bankok					Takarékszövetkezetek				
	1997	1998	1999	2000	2001	1997	1998	1999	2000	2001
Prolémamentes	92,1	89,5	91,5	91,5	88,1	72,8	74,9	70,4	66,4	65,3
Külön figyelendő	5,0	5,6	5,0	5,7	9,0	16,0	17,5	23,8	27,8	28,6
Problémás ¹	2,9	4,9	3,5	2,8	3,0	11,2	7,6	5,8	5,8	6,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: 1) átlag alatti, kétes és rossz együtt.

Forrás: ÁPTF (1998), PSZÁF (1999, 2000, 2001).

5. A szabályozás fejlesztésének lehetőségei a Bizottság javaslatainak tükrében

A jelenlegi tőkeszabályozás előnyeinek és hátrányainak mérlegelése alapján a Bizottság egy *három pilléren* nyugvó új tőkeszabályozási modellre tett javaslatot (BC 2001a, 2001b). Ezen szabályozási elemek a következők:

1. *Minimális tőkekövetelmény előírása*: a bankok többsége tőkekövetelményének meghatározására a jelenlegi szabályozási módszer továbbfejlesztett változata. Ennek keretében a jelenlegi kockázati súlyozási rendszer finomítására kerülne sor, s változna a kockázati kategóriába történő besorolás módszertana is.

- A kockázati súlyok vonatkozásában az alábbi főbb változtatásokra tesz a bizottság javaslatot: a *szuverén kockázatok*at illetően a 0 százalékos kockázati súlyt csak a legjobb minősítéssel rendelkező országok esetében lehetne alkalmazni, a rosszabb minősítésű országok esetében a kockázati súlyok fokozatosan növekednének 20, 50, 100 és a legrosszabb besorolású országoknál 150 százalékra (tehát 12 százalékos tőkekövetelmény is meghatározásra kerülhetne). Csökkentett tőkekövetelményt lehetne megfogalmazni a bankok saját kormányzataival, illetve jegybankjaival szemben fennálló, a saját ország szuverén kockázatát hordozó követeléseivel szemben, ha az adott ország nemzeti valutájában vannak denominálva s a felügyeleti hatóság ehhez hozzájárul. A bankközi hitelek súlyozása vonatkozásában két lehetőség is fennáll: vagy az országgkockázati besoroláshoz kötődne, oly módon, hogy a bankok kockázati súly szerinti besorolása egy kategóriával az ország besorolása alatt lenne (1.

javaslat), vagy a kockázati súlyozás a bankra megállapított *rating* alapján történne (2. javaslat). A vállalati hitelek alapvetően a 100 százalékos kockázati kategóriába kerülnének besorolásra, de a legjobb minősítésű vállalkozásoknál 20 százalékos, a legrosszabb minősítésűeknél 150 százalékos súly kerülne alkalmazásra.

- A besorolás módszertana szempontjából a javaslat a következő módszereket tartalmazza: a bankok többsége esetében az adósok kategóriába sorolása külső minősítő cégek kategória-besorolását veszi alapul (*sztxenderd módszer*), így részletesen szabályozásra kerül az is, hogy ezen minősítő cégeknek milyen feltételeknek kell eleget tenniük, hogy az általuk adott *rating* felhasználható legyen a banki kockázati súlyozás során. A legfejlettebb és legmegbízhatóbb kockázatkezelési rendszerekkel rendelkező bankok esetében a javaslat lehetővé teszi, hogy a kockázati súlyok meghatározása során a bank saját belső minősítési rendszerére támaszkodjon, ami a jövőre tekintve megköveteli a belső minősítés alkalmazása feltételeinek szabályozását a Bizottság részéről (*belső minősítési alapszender és belső minősítési fejlett módszer*).
- A változások lényeges elemét képezi, hogy a tőkekövetelmény-szabályozást a jövőben ki kívánják terjeszteni a hitelkockázatokon túlmenően a *kamatkockázatra* – olyan bankok esetében, ahol a banki könyv kamatkockázata jelentősen meghaladja az átlagos kamatkockázati szintet – és a *működési kockázatra* is.

A fenti változások elősegítik a szabályozási tőke és a közgazdaságilag szükséges tőke nagyságának közelítését a tőkeszükséglet differenciáltabb kezeléséből eredően. Ugyanakkor ezen szabályozás magyarországi adaptálása több problémát is felvet mind a kockázati súlyozás, mind a módszertan vonatkozásában.

- A Bizottság javaslata a szuverén kockázatok vonatkozásában például Magyarország esetében azt jelentené, hogy a jelenlegi 0 százalékos súlyú kategóriából – mint OECD-tag – átkerülne az 50 százalékos súlyú kategóriába, ami igen negatív jelzésértékű lenne, s megnövelné a devizában denominált államadósság árát, hiszen a felvett hitelek árában megjelenne a kockázati súlyozásnak megfelelően a szuverén kockázatot hordozó magyarországi kihelyezések mögé allokálendő 4 százalékos tőke elvárt hozama. Továbbra is eltérően kezelné az egyes országokat a Bizottság által javasolt kockázati súlyozás, illetve a 16/2001. PM rendelet az országhkockázat tőkekövetelménye vonatkozásában, az egyes szabályozások keretében más és más országok kerülnek így egy csoportba, ami természetesen feloldható lenne a PM rendelet országcsoporthokra vonatkozó szabályainak a Bizottság által javasolt csoportosításhoz történő igazításával. A bankközi kihelyezések vonatkozásában bármelyik súlyozási lehetőség is kerülne alkalmazásra, a jelenlegi 20 százalékos kockázati kategóriából magasabb kockázati súlyú kategóriába történő átsorolás következne be, az 1. javaslat szerint a 100 százalékos, a 2. javaslat szerint az 50 százalékos vagy a 100 százalékos – legfeljebb a rövid lejáratú kihelyezések esetében a 20 százalékos – kockázati

kategóriába, s így itt is a pótlólagosan a kihelyezés mögé allokálandó tőke elvárt hozama beépülne a bankközi kihelyezések kamatláába. A vállalkozásoknak kihelyezett hitelek vonatkozásában a legjobb és legrosszabb minősítésüektől eltekintve továbbra is a 100 százalékos kockázati kategóriába történő sorolás maradna érvényben, s ez véleményünk szerint továbbra sem biztosítana kellő differenciáltságot a vállalati hitelek tőkekövetelményének szabályozása vonatkozásában. További problémaként jelentkezik, hogy a nem minősített kihelyezések kockázati besorolása alacsonyabb tőkekövetelményt fogalmaz meg a legrosszabb minősítésű kategóriába sorolt eszközökénél, ami abba az irányba hathat, hogy a pénzüpi szereplők ne minősítsék magukat, ha minősítésük romlásától félnek. Ez a kérdés átvezet minket a minősítés módszertani problémáinak tárgyalásához.

- *A külső minősítő cégek* – melyek kategória besorolására a bankok jelentős része támaszkodhat – vonatkozásában az jelent problémát, hogy csak a nemzetközi minősítő cégek besorolását lehet figyelembe venni, a hazai minősítő cégek gyermekcipőben járnak, így nem tudnak eleget tenni a Bizottság által támasztott feltételeknek. Ezen nemzetközi minősítő cégek szolgáltatásainak igénybevételére viszont csak nagyvállalatok és nagybankok vállalkoznak, a kisbankok és a kis- és középvállalkozói szektor számára ezen szolgáltatások igénybevétele igen nagy költséget jelentene, így ez is abba az irányba hat, hogy viszonylag kevés lesz a minősítéssel rendelkező pénzüpi szereplő, bank, illetve vállalkozás. Természetesen megoldást jelentene, ha a bankok minél szélesebb körében a saját belső minősítési rendszerre lehetne támaszkodni a kategóriába sorolásnál. Ez jelentős fejlesztést kívánna meg a bankok belső kockázatkezelési és ellenőrzési rendszere vonatkozásában, s megnövelné a felügyelet szerepét is ezek értékelése, elfogadása vonatkozásában, többfeladatot jelentve a PSZÁF jelenlegi jogköréhez és feladatához képest, amikor a működési engedély kiadása feltételeként a bankok kötelesek a felügyelethez benyújtani számviteli politikájukat, melynek részét képezik a kockázatkezeléssel kapcsolatos különböző – kockázatvállalási, adóminősítési, limit-, hitelezési, eszközminősítési, céltartalékképzési, fedezetértékelési stb. – szabályzatok, s ezek jóváhagyása során kerül sor értékelésre. A 2001. április 1-én életbe lépett 14/2001. PM rendelet a bankok minősítési kötelezettsége teljesítése érdekében szigorúbb szabályozást ír elő a bankok által készítendő kockázatvállalási, befektetési, ügyfél-, valamint partnerminősítési, fedezetértékelési, ügyletminősítési és értékelési, illetve az értékvesztési és céltartalékképzési szabályzatok vonatkozásában. Véleményünk szerint – legalábbis rövid távon – csak a nagybankok lesznek képesek kockázatkezelési és ellenőrzési rendszereiket ennek megfelelően fejleszteni, a kis- és középbankok vonatkozásában ez hosszabb időt vehet igénybe, a takarékszövetkezetek esetében méretgazdaságossági okokból hosszú távon is kétségesnek találjuk ilyen fejlettségi szintű rendszerek kialakítását (legfeljebb akkor, ha integrált rend-

szerek kialakítására törekednek a szövetkezetek), s kétségeink fogalmazódnak meg a PSZÁF kapacitásait illetően is ezen belső rendszerek engedélyezése és folyamatos kontrollálása vonatkozásában, legalábbis rövid távon. A fejlődés következő – egyelőre a Bizottság által sem ajánlott – fázisaként a bankok belső hitelkockázati modelljeinek – a piaci kockázatok tőkekövetelményének meghatározása vonatkozásában a Bizottság által már ajánlott *Value at Risk* (VAR) modellek analógiájára (BC 1996) – kialakítása jöhet szóba, amely képes lenne biztosítani a hitelkockázatok portfólió-szintű kezelését. A piaci kockázatok tőkekövetelményének számítása során a 244/2000. Korm. rendelet a kereskedési könyvre vonatkozó szabályok bevezetésével a diverzifikáció elismerésére kerül sor, alacsonyabb tőkekövetelmény teljesítését előírva egy diverzifikált részvényportfólió kockázata vonatkozásában. Természetesen ezen modellek bevezetésének idő- és erőforrásigénye miatt hosszabb távon is csak a nagybankok számára jelenthet reális alternatívát, s jelentősen megnövelné a PSZÁF-val szemben támasztott követelményeket is ezen modellek bevezetésének engedélyezésével kapcsolatosan.

2. *A tőkemegfelelés felügyeleti ellenőrzése:* a felügyelet ellenőrzési és beavatkozási jogkörének rögzítése az egyes bankok által felvállalt kockázatok és a bank tőkéje összhangjának vizsgálata, illetve helyreállítása vonatkozásában. Ennek értelmében a felügyelet a korábban bemutatottak alapján meghatározott minimális tőkekövetelményen túl többlet tőkeigényt írhat elő a bank számára, ha úgy ítéli meg, hogy a bank által felvállalt kockázatok ezt szükségessé teszik, s a tőke folyamatos ellenőrzésével biztosítja azt, hogy a bank meggyengült tőkepozíciója mielőbb felismerésre és így helyreállításra kerüljön. Természetesen ez megköveteli megfelelő szabályozás létét a kockázatokkal összhangban lévő tőkeszint meghatározása vonatkozásában a bankoknál, illetve ennek folyamatos ellenőrzését a felügyelet részéről. A felügyelet jogköre arra is kiterjedhet, hogy a nemzetgazdaság, a pénz- és tőkepiacok állapotának függvényében valamennyi hitelintézet vonatkozásában eleve 8 százaléknál magasabb tőkekövetelményt írjon elő. Ezen szabályozási elem is abba az irányba hat, hogy az előírt tőkekövetelmény a közgazdaságilag szükséges tőkét minél inkább megközelítse. Természetesen a szabályozás ez irányú kiterjesztése is a PSZÁF feladatainak növekedését fogja előidézni, mind a hitelintézetek által felvállalt kockázatok elemzése, mind a kockázatkezelési rendszerek vizsgálata, ellenőrzése vonatkozásában. Különösen fontos feladatként jelentkezik az egyes hitelintézetek hitelporfóliója diverzifikáltságának vizsgálata mind ágazat, mind vállalatméret szerint, illetve területileg. Ennek eredményeként a kevésbé diverzifikált portfólióval rendelkező hitelintézetek vonatkozásában 8 százalékot meghaladó tőkekövetelmény kerülhet megfogalmazásra, amely egyrészt a kisbankoknál reális lehetőség – ezen bankoknál ugyanis a jellemzően kisvállalkozói ügyfélkör révén vállalatméret szerinti diverzifikátlanság mutatkozik (s az így megnövekedő tőkekövetelmény elvárt hozama miatt emelkedő hitelkamatok tovább nehezítik a kisvállalkozói szektor hitelfinanszíro-

zását) – másrészt a takarékszövetkezeti szektorban, ahol az ágazati, illetve területi koncentráció jellemző (s a tőkekövetelmény növelésének irányába hat ezen hitelintézetek kockázatkezelési rendszereinek alacsonyabb szintű fejlettsége is). A portfólió diverzifikáltságának mérése természetesen megköveteli a hitelintézetek PSZÁF felé történő információszolgáltatási kötelezettségének bővítését (így a 35/1999. PM rendelet módosítását) a már eddig is szabályozott szempontok – így az ágazat és a vállalatméret – szerinti portfólióösszetétel vonatkozásában, de különösen a regionális megoszlást illetően. (Ez utóbbi szempont szerint történő mérés a kockázatkezelésen túlmenően gazdaságpolitikai indíttatásból is érdekes lehet: a hitelállomány regionális diverzifikáltságának előírásával az elmaradott régiók gazdaságfejlesztése segíthető elő, de legalábbis a betétállomány regionális eloszlásával való összhang megteremtésével a regionális fejlettségi különbségeket növelő területi transzmissziós folyamatok megállíthatóak.) A 2000. évi CXXIV. törvény alapján 2001-től a PSZÁF által alkalmazott intézkedések körében megjelenik a tőkemegfelelési mutatóra vonatkozóan legfeljebb a törvényi követelmény kétszeres értéke előírásának lehetősége az egyes bankok esetében.

3. *A piac fegyelmező erejének felhasználása:* a bankok tőkeszerkezetére, tőkeszintjére, vállalt kockázataira és a tőkemegfelelésre vonatkozó információk – évenként legalább egyszer, de inkább többször történő – széles körű nyilvánosságra hozatalának előírása, így biztosítva a piaci szereplők rálátását a bankok tőkehelyzetére, ami szintén ösztönzést jelenthet a bankok számára a kellő tőkemegfelelés fenntartására. Ezen információk nyilvánosságra hozatala, illetve az értük vállalt felelősség természetesen a bankokat terhelheti, de a PSZÁF módszertani segítséget nyújthat a nyilvánosságra hozandó információk körére vonatkozóan. Így például a 35/1999. PM rendelet alapján a PSZÁF részére készített negyedéves jelentések tőkemegfeleléssel és kockázatvállalással kapcsolatos információi – szavatoló tőke elemei, korrigált mérlegfőösszeg alakulása, portfólió összetétele stb. – üzleti és banktitkot nem sértő elemeinek nyilvánosságra hozatalával ezen követelmény véleményünk szerint teljesíthető lenne.

Természetesen a Bizottság ajánlásának bevezetésére az egyes országoknak 3-4 év átmeneti időszak fog rendelkezésre állni, az új tőkemegfelelési direktívák várhatóan 2006-tól lépnek hatályba az Európai Unióban, így Magyarországon is mind a PSZÁF, mind a bankok számára ezen időszak lehetőséget biztosíthat a megfelelő szintű felkészülésre.

Hivatkozott jogszabályok jegyzéke

1991. évi LXIX. törvény A pénzügyintézetekről és a pénzügyintézeti tevékenységről
1993. évi XLVII. törvény A pénzügyintézetekről és a pénzügyintézeti tevékenységről szóló 1991. évi LXIX. törvény módosításáról
1996. évi CXII. törvény A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról
2000. évi CXXIV. törvény A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény módosításáról
205/1999. Korm. rendelet A kis- és középvállalkozások támogatásából, vállalkozói hitelekkel és közbeszerzésekből való részesedésével összefüggő adatszolgáltatásról
244/2000. Korm. rendelet A kereskedési könyvben nyilvántartott pozíciók, kockázatvállalások, a devizaárfolyam kockázat és nagykockázatok fedezetéhez szükséges tőkekövetelmény megállapításának szabályairól és a kereskedési könyv vezetésének részletes szabályairól
250/2000. Korm. rendelet A hitelintézetek és a pénzügyi vállalkozások éves beszámoló készítési és könyvviteli kötelezettségének sajátosságairól
25/1998. PM rendelet Az országkockázat kezeléséről
28/1998. PM rendelet A tőkeegyelelési mutató számításáról
35/1999. PM rendelet A helyszínen kívüli ellenőrzéshez az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet részére szolgáltatandó adatok köréről és az adatszolgáltatás módjáról
13/2001. PM rendelet A tőkeegyelelési mutató számításáról
14/2001. PM rendelet A kintlevőségek, befektetések, mérlegen kívüli tételek és a fedezetek minősítésének és értékelésének szempontjairól
16/2001. PM rendelet Az országkockázat tőkekövetelményéről
1/1992.(PK5) BAF-rendelet A tőkeegyelelés alapelveiről és számításának szabályairól
3/1993.(PK16) BAF-rendelet A tőkeegyelelés alapelveiről és számításának szabályairól szóló 1/1992.(PK5) BAF-rendelet módosításáról
4/1996.(PK13) BAF-rendelet A tőkeegyelelés alapelveiről és számításának szabályairól szóló 1/1992.(PK5) BAF-rendelet módosításáról
89/647. sz. EU-direktíva a tőkeegyelelési mutató számításának szabályairól

Felhasznált irodalom

- BC 1988: *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*. Basle Committee Publications, 4. Basle Committee on Banking Supervision, Bazel.
BC 1996: *Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market Risks*. Basle Committee Publications, 24. Basle Committee on Banking Supervision, Bazel.

BC 2001a: *The New Basel Capital Accord, Consultative Document*. Basle Committee on Banking Supervision, Bazel.

BC 2001b: *The Standardised Approach to Credit Risk*. Basle Committee on Banking Supervision, Bazel.

ÁPTF 1998: *Éves jelentés*. Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet, Budapest.

PSZÁF 1999: *Éves jelentés*. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, Budapest.

PSZÁF 2000: *Éves jelentés*. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, Budapest.

PSZÁF 2001: *Éves jelentés*. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, Budapest.